

BATTHYÁNY II. ÁDÁM ÉS PATACHICH BOLDIZSÁR TERVEZETEI
AZ ORSZÁG ÚJRARENDEZÉSÉRŐL
– BARANYAI BÉLA HAGYATÉKA ALAPJÁN

HURSÁN SZABOLCS
Magyarságkutató Intézet
Klasszika-filológiai Kutatóközpont

A török kiűzésével egybekötött másfél évtized meghatározó és tartósnak bizonyuló fordulatot hozott az ország életében. A változásnak a főszereplők is tudatában voltak, aminek megfelelően több tervezet is született az ország újjászervezésére. Ezek közül a legismertebb természetesen Kollonich Lipót *Einrichtungswerkje*. Kevesebbet foglalkozott azonban a történettudomány a Batthyány II. Ádám és Patachich Boldizsár nevéhez köthető elgondolásokkal, különösen, ha ezek jelentőségét és utóéletét is tekintjük.

A tájékozódáshoz a Baranyai Béla (1881–1945) által elvégzett munka és az annak kapcsán létrejövő tudóshagyaték szolgált kiindulópontul. A Történelmi Társulat elnöke, Klebelsberg Kunó felkérésére ő kapta feladatul, hogy a *Magyarország újabb kori történetének forrásai* nevet viselő sorozat keretében elkészítse az *Einrichtungswerk* forráskiadását *Kollonich Einrichtungswerkje* címen.¹ Baranyai Béla hagyatékában² találjuk azt a Klebelsberghez írt, 1921. december 23-i keltezésű beadványt, amelyben beszámol az elvégzendő munkáról.³ Baranyai úgy látta, hogy a tervezet hatásának és utóéletének teljes megértéséhez egészen az 1722–1723-as országgyűlésig szükséges végigkövetnie az ország politikai életében történt változásokat. Annak, hogy milyen óriási feladatra vállalkozott, Baranyai maga is tudatában volt.⁴ A II. világháború végén bombatámadásban életét veszítő Baranyai végül nem jutott el a nagy mű publikálásáig,⁵ azonban munkájával megalapozta a közelmúltban elkészült forráskiadás létrejöttét.⁶ A kiváló kutatóról P. Szabó Béla cikkében olvashatunk találó jellemzést: „*Baranyai*

¹ P. SZABÓ Béla: Baranyai Béla (1881–1945). In: „*Ernyedetlen szorgalommal...*”: *A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*. (Szerk.): P. Szabó Béla. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar 2014 (Historia iuridicae facultatis. A Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványsorozata 4), 415.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Magánlevéltárak (P), 1568, Baranyai Béla hagyatéka 1913–1945.

³ MNL OL P 1568. 37/b. Baranyai Béla beadványa a Tört. Társ. elnökéhez 1921. XII. 23-án.

⁴ „*Kétségtelen, ez igen sok munka.*” MNL OL P 1568. 37/b, 13.

⁵ P. Szabó, 426–427., 434.

⁶ *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. (Hg.): János KALMÁR/János J. VARGA. Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 39).

*Béla egy sajátos tudóstípus megtestesítője volt: olyan tudós, aki szakadatlan munkával mély és széleskörű ismereteket gyűjt, azonban tudásának publikációk formájában való felhasználásához viszonylag ritkán jut el.*⁷ Hagyatékában számos adat és megvilágító erejű megállapítás maradt ránk Batthyány II. Ádám és Patachich Boldizsár tervezetéről, pontosabban tervezeteiről is.

A legfontosabb megállapítás, amelyet tehetünk Baranyai Béla hagyatéka alapján, hogy Batthyány II. Ádám és Patachich Boldizsár nevéhez kötődően nemcsak egy, hanem két az ország újrendezését célzó tervezet is napvilágot látott. Ennek Baranyai már 1921-ben, forráskiadói vállalkozásának elején tudatában volt, amint az a Klebelsberg Kunóhoz írt leveléből kiderül.⁸ Az egyik tervezet az 1699-es *Proiectum regulandae beneque ordinandae Hungariae*, melynek egyetlen ismert kézírata az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.⁹ Ez a tervezet gyakorlatilag teljesen ismeretlen a szakirodalom számára. Keltezését az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található egykorú kivonatának címében található évszám egyértelműsíti.¹⁰ A 137 oldalas, átfogó, mind terjedelem, mind tartalom szempontjából jelentős dokumentum Esterházy Pál nádor tervezetének ötös szerkezetét követi.¹¹

A másik tervezet a Baranyai által 1701-re datált *Proiectum de noviter instituenda rei publicae Hungariae administratione quantum legibus patriae minus disconveniret*.¹² Baranyai megállapítása szerint ez az 1699-ben elkészült projektum összevont változata.¹³ Ez a tervezet az előbbivel ellentétben ismert a szakirodalom számára,¹⁴ azonban

⁷ P. Szabó, 428.

⁸ MNL OL P 1568. 37/b., 4.

⁹ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (FSzK), Batthyány gyűjtemény, Adm. XIX.a 5. Az esztergomi anyagok szívélyes rendelkezésemre bocsátását köszönöm a könyvtár munkatársainak, Szalai Katalinnak és Dobó Juditnak.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár Quart. Lat 426. *Extractus et fragmenta proiecti quod anno 1699. Balthasar Patachich eotum in cancellaria Hungarica consiliarius elaboravit; comes vero Adamus de Battyán eotum banus Imperatori praesentavit.*

¹¹ MNL OL P 1568. 37/b., 4.: *Pars ecclesiastica, politica, juridica, cameralis, militaris.*

¹² Legegyszerűbben elérhető kézírata az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (EKL) Collectio Hevenesiana 33. kötetében, 489–531.

¹³ MNL OL P 1568. 37/b., 4.

¹⁴ Részletesebben: BÓNIS György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica. Commissio)*. Budapest: Sárkány Nyomda 1935 (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5), 49–51., KÓNYI Mária: *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai*. In: *Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve 2* (1932), 13–47. (Kónyi Mária munkája kapcsán megjegyezhető, hogy a szakirodalomban sokszor az idézett tanulmánnyal gyakorlatilag megegyező, szintén 1932-es diszertáció oldalszámaira történik hivatkozás), DONÁTH Regina: *Egy magyar főúr tervezete az ország rendezésére a Török Hódoltság után*. In: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 4* (1968), 291–306., IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban*. In: *Levéltári Közlemények 42* (1971), 137–161.

a vele kapcsolatos történetírói érdeklődés közel sem mondható egyenletesnek,¹⁵ ami tisztázatlansághoz vezetett, amikor a források a kutatás látókörébe kerültek.¹⁶ A tervezet 26 paragrafusban tárgyalja az ország ügyeit, amihez egy kilenc pontos függelék járul a megvalósítás mikéntjéről.¹⁷ A szenvedélyes kutatómunkát végző Baranyai rendkívül precíz munkamódszerének megfelelően mindkét tervezet teljes szövegét gépírt átírásban találjuk hagyatékában.¹⁸

Baranyai Béla a két tervezet szerzőjeként Patachich Boldizsár (1663–1719)¹⁹ kancelláriai tanácsost nevezi meg Klebelsberghez írt beadványában.²⁰ Baranyai Batthyány II. Ádámot az 1699-es tervezet megbízójaként említi.²¹ Az 1701-es tervezet kapcsán is csak annyit említ közreműködéséről, hogy azt Batthyány mutatta be az udvarnak.²² Ez utóbbi állítást Esterházy Imre zágrábi püspöknek (1663–1745) írt, a második tervezet azonosítása kapcsán kulcsfontosságú 1722. január 19-i tájékoztatására alapozza.²³ A szakirodalom az elgondolások kapcsán szinte csak Patachich nevére

¹⁵ Jellemző, hogy az egyetlen, kimondottan ezzel a tervezettel foglalkozó tanulmány számára – a korábbi eredmények ellenére – nem ismeretesek a szerzői. Donáth, 292., 298.

¹⁶ Az *Einrichtungswerk*-kiadás bevezető tanulmányában felcserélődik a valójában 1699-es *Proiectum regulandae beneque ordinandae Hungariae* című a későbbi *Proiectum de noviter instituenda...* című tervezettel. Lásd a 90. lábjegyzetet, ahol arról olvashatunk, hogy a későbbi 1701-es tervezet nem található, holott éppen ez kerül bemutatásra a tanulmányban. János VARGA J.: Die Notwendigkeit zur Neueinrichtung Ungarns nach der Türkenzeit (Einleitung). In: Kalmár/Varga, 44.

¹⁷ Ha csak a szerkezetet tekintjük, a legnagyobb különbség az első tervezethez képest, hogy a vallási ügyek tárgyalásában rendkívül szűkszavú, és azok belefoglaltatnak az államügyek általános, legfelső szintű tárgyalásába. Donáth, 298. A politikával 9–10. §, a közgazdasággal a 12–15. §, a katonai ügyekkel a 16–19. § és a jogi ügyekkel a 20–26. § foglalkozik.

¹⁸ MNL OL P 1568. 8.

¹⁹ Az évtizedeket kancelláriai szolgálatban töltő Patachichot hivatalnok emberként jellemzi a szakirodalom. Kónyi, 144. Horvátország követeként vett részt az 1687–1688-os országgyűlésen, amiről részletes és terjedelmes naplót hagyott maga után. *Diarum et acta comitiorum regni Hungariae anni 1687. Posonii celebratum*. OSZK Kt. Fol. Lat. 3841., Országgyűlési Könyvtár 700.527. 1706-ban kapott bárói címet. Az életrajzi adatok szerint 1713-ben Batthyány Lajosnak, Batthyány II. Ádám fiának volt opponense a bécsi egyetemen. HURSÁN Szabolcs: Batthyány Lajos Ernő életrajza (1746). In: *Lymbus* 22 (2024), 519–534., 523–524. Nem sokkal ezután Patachich nevezetes precedenciavitába keveredett a kancelláriánál elhelyezkedő ifjú Batthyányval. Az ügyet az uralkodó döntése zárta le Batthyány javára. WELLMANN Imre: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságokban. In: *Levéltári Közlemények* 18–19 (1940–1941), 250–302., 287–293.

²⁰ MNL OL P 1568. 37/b., 4.

²¹ Ezen megállapításai nyilvánvalóan a tervezet OSZK-ban található kivonatának címén alapulnak. „*Extractus et fragmenta proiecti quod anno 1699. Balthasar Patachich eotum in cancellaria Hungarica consiliarius elaboravit; comes vero Adamus de Battyay eotum banus Imperatori praesentavit.*”

²² MNL OL P 1568. 37/b., 4.

²³ Esterházy Imre levele Philipp Ludwig von Sinzendorf (1671–1742) udvari kancellárnak 1722. január 19. Haus-, Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA) Ungarische Akten, Comitalia, Hung. Fasc. 201. Fol. 7-8. „*Scriptum istud confecerat consiliarius cancellariae Hungaricae Balthasar Pattatich et per comitem Bottyani iudicem curiae Croatiaeqe banum fuerat aulae praesentatum.*”

utal.²⁴ Ugyanakkor – miként látni fogjuk – van okunk feltételezni, hogy Batthyány II. Ádám a pusztá megbízáson és prezentáláson túl nagyobb szerepet játszott a tervezetek létrejöttében.

Batthyány II. Ádám (1662–1703) életének vázlatos számbavételéből is kiviláglik, hogy fontos szereplője volt az ország életének. Apjától, az 1683-as nagy török támadás idején kényszerűségből Thököly mellé álló Batthyány Kristóftól (1637–1687) örökölte meg a dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget.²⁵ Részt vett Buda 1684-es sikertelen és 1686-os sikeres ostromában.²⁶ Két nagy fontosságú magyar végvár visszavételét irányította: vezetésével a keresztény csapatok Székesfehérvárt 1688-ban, Kanizsát 1690-ben foglalták vissza.²⁷ 1687-től főpohárnokmester, 1693-tól horvát-szlavón bán, majd 1700-tól a Magyar Királyság országbírója volt.²⁸ Személyes viszonyai is a korabeli politikai térben betöltött egyedülálló pozíciójára utalnak. Életrajza szerint a hadjáratok során barátságba került Bádeni Lajossal (1655–1707)²⁹ és II. Miksa Emmánuel bajor választófejedelemmel (1662–1726) is.³⁰ Az udvari körökben való megbecsültségét és elfogadottságát mutatja, hogy 1692-ben nem más, mint Theodor Althet Strattmann osztrák udvari kancellár (1637–1693) lányát vette feleségül. A bécsi körökben „*schöne Lori*” néven ismert Strattmann Eleonóra (1672–1741) később Savoyai Eugén bizalmas barátja lett. Esterházy Pál (1635–1713) nádorral is bizalmas viszonyban volt, aki például 1700. december 16-i keltezésű, éles hangú levelében írta le panaszát az országbírónak a kamara – nádori jogkört csorbító – eljárásáról.³¹ II. Rákóczi Ferenc is barátjaként

²⁴ Közelmúltbeli példák: FORGÓ András: Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban” – Tanulmányok az Esterházy családról. Budapest: WZ Könyvek 2009, 78. VARGA J. (2010), 44–47., SZIJÁRTÓ M. István: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely: Balaton Akadémia Kiadó 2010, 164. SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár 2021, 348. Kivételt jelent: IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713* Budapest: Akadémiai Kiadó 1991 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivatalörténet 10), 265.

²⁵ VARGA J. János: A túlélés és az árulás határmezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera köszöntésére*. (Szerk.): J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK 2001. 486–504., PÁLFFY Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. In: *Haditörténeti Közlemények* 122 (2009), 333–334., TÓTH Hajnalka: Adalékok Batthyány II. Ádám katonai pályafutásához. In: *Belvedere meridionale* 24/3 (2012), 36–50.

²⁶ Tóth, 42–44.

²⁷ Tóth, 44–46.

²⁸ KOLTAI András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár 2012 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források. Feldolgozások 14), 527.

²⁹ Persze a kép árnyalható: Tóth, 45.

³⁰ OSZK Kt., Fol. Hung. 452. SZEREMLEY György: *Néhai M. Gr. Batthyányi Ádám úr jelesb dolgairól amit ex traditione is tudok*. 4.

³¹ A kamara a hozzájárulása nélküli nádori adományok érvénytelen voltát képviselte. Iványi (1991), 81.

említette Batthyányt, akinek rohonci birtokán a hegyaljai felkelés után majdnem egy esztendő (1697–1698) töltött vendégségben.³² A kapcsolat erősségét mutatja, hogy a Rákóczi-szabadságharc kezdetekor az udvar megbízásából már Batthyány megözevgyült felesége kereste fel békekövetként Rákóczit.³³ Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Batthyány II. Ádám olyan személy volt, aki képes lehetett egy olyan vízió elgondolására, amely mind az országglakók, mind az udvar tetszését elnyerhette.

A Batthyány és Patachich közti együttműködésre az első tervezet kapcsán találunk konkrét bizonyítékokat is.³⁴ Patachich Boldizsár 1699. november 13-i levelében tájékoztatta Batthyányt a tervezet állásáról,³⁵ valamint arról, hogy a már elkészült egyházi, jogi és kamarai részt csatolta.³⁶ A levél mellékleteként azonban ma nem a felsorolt iratokat találjuk, hanem egy, az Esztergomban őrzött kéziratból szóról szóra megegyező részletet, mégpedig a katonai ügyeket tárgyaló fejezetből.³⁷ Persze mindez elsősorban Patachich szerzőségét erősíti meg és rögzíti. A Batthyány II. Ádám aktív szerepére való legegyszerelműbb utalást életrajzában olvashatjuk: „*Másik fő occupatioja volt, kivált a Károloviczi Békesség után, projectum regulandi Regni Hungariae, akit egyedül minden több Magyar Columnák Projectumi közül approbált Leopoldus Császár.*”³⁸ Az itt megadott időszak (a karlócai békét 1699. január 26-án kötötték meg) egybeesik a két tervezet készítésének időszakával. Az életrajzban szereplő tervezet címe az elsőével (*Proiectum regulandae beneque ordinandae Hungariae*) feleltethető meg. Az életrajz leírása az I. Lipót császár

³² KÖPECZI Béla: *Döntés előtt (Az ifjú Rákóczi eszmei útja)*. Budapest: Akadémiai 1982, 142–143.

³³ SCHRAMEK László Péter: A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban (családtörténeti vázlat). In: *Hadtörténeti Közlemények* 112/2 (2009), 375–376. Persze Strattmann Eleonórának a feladattal való megbízásában közrejátszhatott az is, hogy a történelmi feltételezések szerint Rákóczi ifjúkorából származó gyengéd érzelmekkel viseltethetett iránta. KÖPECZI Béla/R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest: Osiris 2004 (Millenniumi magyar történelem/Életrajzok), 86. ZSÁMBÉKY Mónika: A Batthyány hercegek özanyja, Strattmann Eleonóra: egy regényes életút vázlata. In: *Vási Szemle* 60 (2006), 716–717.

³⁴ A latin nyelven levelező Batthyány és Patachich kapcsolatát akár a magyar–horvát viszony fényében is érdemes lehet szemlélni. A Batthyány II. Ádám horvát báni működésére vonatkozó forráskiadásról: VARGA Szabolcs: A 15–17. századi horvát történelem kutatásának új irányairól (1990–2004). In: *Századok* 139/4 (2005), 1035–1046., 1044. Bararanyai Béla a Batthyány–Patachich-tervezetre vonatkozó gyűjtésének kezdőlapján egy címszóban utal Batthyány és Patachich levelezésére, azonban ezt nem követi semmilyen kapcsolódó megjegyzés vagy adat. MNL OL P 1568. 8.

³⁵ MNL OL Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, A Batthyány család iratai, Missiles (P 1314) Nr. 90397.

³⁶ „*Volebam solus Excellentissima Vrae humillime presentare, tres p[-]ti [nehezen kiolvasható szó] Proiecti partes iam in ordinem utcuunque redactas, sed apud Illustrissimum v Comitem Zichy, diutius in Prandis detentus, non praesumebam tam sero molestare. Accludo itaque praesentibus, Ecclesiasticum a principis, praeterea Juridicum & Cameralem discursum, Politicum etiam intra proximos duos dies in debitam formam collecturus et Excellent. humillime praesentaturus. Interim veniam peto tantae morae, meque alas Excellentiae gratys demisse commendans persevero.*”

³⁷ A militare fejezet ötödik kérdésére vonatkozóan: „*Qualia fortalitia in regno impraesidianda sint et quomodo gubernanda.*”

³⁸ OSZK Kt, Fol. Hung. 452, Fol. 6.

általi elfogadásról mindkét tervezettel egybe vághat. Az első tervezet vázlatának címe kimondottan az uralkodónak szóló bemutatást említi,³⁹ a második, bizottsági munka során felhasznált tervezetről pedig azt írta Esterházy Imre, hogy azt a trónörökös születése után mutatták be az udvarnak.⁴⁰ I. Józsefnek 1700. október 29-én született fia, Lipót József, aki 1701. augusztus 4-én sajnálatos módon el is hunyt. Az újszülött trónörökösre magában a tervezetben is történik utalás,⁴¹ így a felterjesztés elkészítésére valamikor még a gyermek életében kerülhetett sor.⁴² Az életrajz szövegéről feltételezhetjük, hogy abban Batthyáynak a két tervezeten való foglalatosságára összemosisodik. A tervezetek szoros kapcsolatát mutatja,⁴³ hogy a Hevenessy-gyűjteményben a második tervezetet az első tervezetre vonatkozó megjegyzések követik.⁴⁴

Az életrajz említése mellett további adatok is szólnak Batthyány közreműködésének hangsúlyos volta mellett. Az első, bővebb tervezet esztergomi kéziratán több, egyértelműen Batthyány kezéből származó megjegyzést azonosított Baranyai.⁴⁵ A második tervezet szintén Esztergomban található csonka példányához kapcsolódó rövid ismertetés arról tájékoztat,⁴⁶ hogy a kézirat a rohonci levéltárból – egészen pontosan a nagypapa, Batthyány II. Ádám archívumából – került Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsekhez.⁴⁷ Batthyány II. Ádám fia, Batthyány Lajos (1696–1765) bécsi könyvtára 1743-as katalógusának tételei közt egy kéziratot megnevező cím található:

³⁹ „comes vero Adamus de Battyan eotum banus Imperatori praesentavit.” OSZK, Kt. Quart. Lat. 426.

⁴⁰ „...fuerat aulae praesentatum, postea in annis Leopoldi Caesaris, postquam Josepho fuisset archidux natus.” ÖStA HHStA Ungarische Akten, Comititalia, Hung. Fasc. 201. Fol. 7.

⁴¹ „Serenissimae etiam Reginae Coronatio, quae iam neonati Serenissimi Principis (quem Divina bonitas in aevum longissimum feliciter servare velit). Mater gratiosissima in Reginam coronari, omnium voto meretur et decet, Diaetam non postreme provocabit.” Ez azt is igazolja, hogy Esterházy püspök bizonyosan a szóban forgó tervezetről beszélt. A megkoronázandó királyné természetesen Vilma Amália, vagyis Wilhelmine Amalie von Braunschweig-Lüneburg (1673–1742) volt.

⁴² A tervezet datálása (és ezzel biztos azonosítása) Kónyi Mária érdeme.

⁴³ Baranyai sem tudta, hogy miért került sor az első tervezet átdolgozására. MNL OL P 1568. 37/b, 4. Elképzelhető, hogy már az első tervezet elnyerte az uralkodó tetszését, és ezután kérték Patáchichékat egy rövidebb változat kidolgozására.

⁴⁴ A *Considerationes de proiecto circa regimen Ungariae* című feljegyzés (ELTE EKL Collectio Hevenesiana 33, 569–572.), valamint a *De statu ecclesiastico című*, a tervezet egyházpolitikai szempontból való értékelése (573–584). Donáth, 293. Hevenesi értékelése az 596. oldalig folytatódik. Donáth nem ismerte az 1699-es tervezetet, azonban Baranyai már tudta, hogy Hevenesi kritikája ahhoz kapcsolódik. „Hevenesi bírálata XXXIII. Ms. 573–584. abból állapítható meg, hogy a titulusokat ismétli.” Baranyai P 1568. 8. tétel: a tervezet vázlatának gépírt átiratához fűzött megjegyzés.

⁴⁵ FSzK Batthyány-gyűjtemény, Adm. XIX. a 5.; MNL OL P 1568. 8. tétel: „a veres tintás irás [a tervezet Baranyai által készített gépírt átiratán] B. Á. [Batthyány Ádám] sajátkezű toldása és megjegyzése.”

⁴⁶ FSzK Batthyány-gyűjtemény. Adm. XIX. a. 6. Projectum de noviter instituendae... disconveniret.

⁴⁷ *Sub Diaeta Anni 1712. concinnatum, Protractum ex Archivo Rohonczeni Suae Eminentiae Cardinalis Primatis et Principis Josephi a Batthyán inter Acta Avi sui Adami Comititis Batthyán Bani condam Croatiae per Ferdinandum Miller.*

*Batthyányi: Comitis Adami: de Regulanda Hungaria Projectum.*⁴⁸ A kézirat fizikai valójában ma nem azonosítható, azonban címe az első tervezetre látszik utalni (*Proiectum regulandae beneque ordinandae Hungariae*).⁴⁹ Kérdés, hogy a tervezet ezen példányának volt-e köze a ma Esztergomban található kéziratához, mindenesetre a könyvtár leírója az elé kerülő tervezet kéziratós példányáról azt gondolhatta, hogy az Batthyány II. Ádám műve volt.

Batthyány II. Ádámról feltételezhető,⁵⁰ hogy tájékozott és művelt ember volt. A soproni gimnáziumba járt, majd 1679-től a grazi egyetem logikai évfolyamán kezdte meg felsőfokú tanulmányait. 1680-ban királyi kitüntetéssel szerzett bakkalaureátusi címet.⁵¹ Strattmann Eleonóra pedig egyik Salzburgban tanuló fiához írt levelében idézte fel férje emlékét.⁵² Az újságolvasás haszna kapcsán hozta fel példaként Lajos számára apját, II. Ádámot, aki mindenféle nyelvű újságokat hozatott magának, és nagy örömmel olvasta azokat, habár a neki írt levelekből is eleget tudott a világban folyó dolgokról.⁵³ Ezt a szokást vélhetjük felfedezni Batthyány Lajos 1743-as könyvtárkatalógusának egyik tétele mögött: ebben a *Mercure galant* folyóirat 160 kötetét találjuk, és a tétel leírása alapján éppen a II. Ádám életével egybeeső 1673–1700 közötti időszakból [645].

Irodalmi tevékenysége is arra utal, hogy Batthyáynak komoly közreműködő szerepe lehetett egy politikai tervezet létrehozásában. Éppen legnagyobb sikerei, Székesfehérvár 1688-as és Kanizsa 1690-es bevételé idején fogott hozzá a *Mars Politicus*,⁵⁴ vagy magyar címváltozata alapján az *Okos hadviselő* címet viselő hadtudományi mű megírásához.⁵⁵ A mű kapcsán Kovács József László Livius hatására és felhasználására mutatott rá.⁵⁶

⁴⁸ HURSÁN Szabolcs: *Batthyány Lajos Ernő könyvtára (1743)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 2023 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 12), XL, 231.

⁴⁹ *Batthyányi: Comitis Adami: de Regulanda Hungaria Projectum, Vol. I. in fol. S. I. B. 12.*

⁵⁰ Életének részleteit még igen kevésé ismerjük.

⁵¹ FAZEKAS István: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon – „adott Isten hozzáink való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk?”* (Szerk.): PÉTER Katalin. Budapest: MTA Történettudományi Intézet 1986 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19), 106.

⁵² MNL OL P 1314. Nr.57327.

⁵³ „...et vous recommande de bien suivre les exhortations de vostre gouverneur de rasonner avec luy sur toutes sortes des matieres et quand vous lirez les gazettes ce que je veux esperer que vous serez avec bien du plaisir...vostre pere les faisoit venir en toutes les langues et prennoit plaisir a les lire quoy qu'il scavoit assez par ses lettres ce qui se passoit...”

⁵⁴ MNL OL P 1313. Memorabilia, 1341/D.

⁵⁵ „*Mars Politicus Seu Maxima ac observationes Politicae martiales ex variis famulorum duces exemplis.*”

⁵⁶ KOVÁCS József László: *Der ungarische Hochadel am Scheideweg. Zum Lebensweg von Adam II. Batthyány (1664–1703)*. In: *Die Familie Batthyány: Ein österreichisch-ungarisches Magnatengeschlecht vom Ende des Mittelalters bis zur Gegenwart, Band 1.*, (Hg.): Rudolf KROPF/Martin KRENN. Eisenstadt: Burgenländische Landesregierung 2014 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Band 139), 78. Ezt kiegészíthetjük annyiban, hogy Batthyány II. Ádám Cicero *De Officiis* című munkájára és Dionüsziosz Halikarnasszeuszra is hivatkozik, továbbá az igazságos háborúról értekezve Szent Ágoston Bonifaciushoz

Egy 1688. május 11-i – tehát Kanizsa ostroma idején kelt – levélben⁵⁷ olvashatunk a Batthyány II. Ádám által kért és megküldött „*historicus*” könyvekről.⁵⁸ A levélben Tacitus és Johannes Clüver (1593–1633) egy-egy meg nem nevezett műve szerepel, valamint Báthory István lengyel király halotti beszédének⁵⁹ elküldéséről olvashatunk, valamint arról, hogy John Barclay (1582–1621) könyve, feltehetőleg az *Argenis*, nem került elő. Batthyány kéziratában egyébként Bonfini is idézi.⁶⁰ Batthyány II. Ádám tervezett művével minden bizonnyal azt célozta, hogy a hadtudományi ismeretek és politikai bölcsesség mellett öntudatot és önbizalmat adjon honfitársainak. A hadvezér nem jutott sokáig az írásban: néhány oldalnyi magyar nyelvű szöveg maradt fenn piszkozat formájában, áthúzásokkal és ismétlésekkel.⁶¹

Szintén a Batthyány-levéltár memorabiliái között találunk egy tervezetet az insurrekció megváltásáról,⁶² amely Baranyai jegyzetei alapján Batthyány tollából származik.⁶³ Itt egy olyan részletet is találunk, amely az insurrekció megváltásával szemben felhozható ellenérveket sorolja fel úgy, hogy azok eloszlatására javaslatot is tesz.⁶⁴ Ha arra gondolunk, hogy az 1701-es tervezethez csatolt függelék a tervezet megvalósításáról

írt levelét idézi.

⁵⁷ MNL OL P 1314. Nr. 2836. „1688. május 11. Körmend. Mihályfai Mihály levele Batthyány (II.) Ádámnak. A levél közlése: IVÁNYI Béla: A Batthyányak levelezéséből. In: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelék összeáll. HERNER János/MONOK István. Szeged: József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1983. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11), 553–579., 576.

⁵⁸ „...Az Ngd parancsolattya szerént küldöttem *Historicus Könyveket*, nevezet szerént: *Thesaurus Bellicust, Cornelius Tacitust, Vitam Stephani Regis Poloniae et Librum Joannis Cluveri; Az Barclaiust pedégh Rohonczi val edgyütt mind az Házokb(an) s mind pedégh az Bibliothecáb(an) kerestük, de sehol föl ne(m) találatott. ...*”

⁵⁹ *Vita, res gestae, et obitus Stephani Regis Poloniae*. Basel: Leonhard Ostein, 1588.

⁶⁰ „...elegendő képen Szemonk eleiben terjeszte *Wladislaus királynak Varnanál való szerencsetlen eseti melyről úgy ír az Bonfinius*”. Batthyány II. Ádám levelei közt egyébként éppen egy Bonfini-kötet kéréséről olvashatunk. MNL OL P 1314. Nr. 3509. „P.S. *Az Bonfiniust, mivel azt [Belol/Bodokon?] nem találhattuk, tudósítson, kegyelmed, hol kölljön lenni.*” Rohonc 1700. április 17. Palotay Sámuelnek.

⁶¹ A mű készítését a kézírathoz kapcsolódó megjegyzés alapján Batthyány II. Ádám haláláig tartó folytonos elfoglaltsága gátolta meg, aminek hitelt is adhatunk. „*Manuscriptum E. ac I. D. D. Comitiss Adami II de Batthyán succisivis expeditionum suarum bellicarum temporibus, post recuperatam a Turcis, Anno 1688. Albam Regalem, & A. 1690 Canisam inceptum, sed magis arduis usque in mortem usque continuis occupationibus suis impeditum.*”

⁶² Talán pontosabb lehet egy több részből álló kéziratgyűjtemésről beszélni. MNL OL P 1313. Memorabilia, 1310.

⁶³ Baranyai jegyzete alapján a több részből álló forráscsoport Batthyány kezéből származik. Baranyai jegyzete: „*B. A. elaboratuma (Körmenden) az insurrectio megváltásáról. Motiva petendi per regem loca insurrectionis subsidii militaris a statibus Hungariae manu comitis olim Adami de Battyáni*”. MNL OL P 1568. 8. tétel: Azt, hogy a *Memorabilia* Nr. 1310. szövege Batthyány kézírásával látszik megegyezni, Avar Anton, a Batthyány-levéltár referense is megerősítette, akinek ezúton köszönöm segítségét.

⁶⁴ *Opositiones quod contra loco Insurrectionis petendum militare subsidium ex parte statuum Hungarico opponi posset, cum earum dilutionibus.*

Kónyi Mária „*valóságos haditerveknek*” minősítette,⁶⁵ akkor akár Batthyány II. Ádám sajátjának is vélhetjük azt a tudatosságot, amelynek köszönhetően a tervek véghezvitelére is ajánlattal hozakodott elő.

Batthyány meghatározó szerepére utal a tervezetek tartalma is. A szakirodalom által ismert második tervezetet értékelő Kónyi Mária „*exkluzív arisztokratikus szellem*”-ről beszél.⁶⁶ Szintén ide sorolható a tervezetet a szerzősége vonatkozó adatok ismerete nélkül tanulmányozó Donáth Regina véleménye, aki a leírtak mögött egy „*rendi kiváltságaira különösen büszke, azokat féltékenyen őrző katolikus főúr*” személyét feltételezte.⁶⁷ Iványi Emma a tervezet „*kétségkívül arisztokratikus*” voltát emelte ki.⁶⁸ Mindezek alapján nem alaptalan feltételezni, hogy a tervezetek Batthyány szellemének hatását viselik magukon. Érdemes lehet a továbbiakban a két tervezetre együttesen, vagy külön-külön is, Batthyány–Patachich-projektumként hivatkozni, ahogy különben azt Baranyai Béla is teszi.⁶⁹

Végezetül a két tervezet jelentőségére és hatására is kitérnék. Az első tervezetre nem más, mint maga Klebelsberg Kunó hívta fel a figyelmet abban az 1922. április 21-i levelében, amelyben Baranyait ajánlotta a primási levéltárban és a főszékesegyházi könyvtárban való kutatásra.⁷⁰ A meghatározó kultúrpolitikus (a levél írásakor belügyminiszter) az ekkor még csak vázlata alapján ismert tervezetet – nyilván Baranyai tájékoztatása alapján – „*kiváló munkának*” minősítette.⁷¹ Ugyanezt Baranyai Béla a Klebelsberghez írt beadványában „*későbbi magyar Einrichtungswerk*”-nek nevezte.⁷²

⁶⁵ Kónyi, 143.

⁶⁶ Érdemes idézni összesítő értékelését, amelyben persze – kizárólag az Esterházy-levél alapján – Patachich szerzőségét említi: „*Patachich javaslata erősen aulikus hajlamú és katolikus szellemű, de EW-től [Einrichtungswerk] eltérőleg magyartalansággal nem vádolható. Reformtervei érdekében bizonyos fokú rugalmassággal bánna ugyan az országgyűlésekkel, de egyébként ragaszkodik a rendi alkotmányhoz és erőlyesen kívánja a magyarság érvényesülését katonai téren. Jellegzetes érdekessége a javaslatnak az exkluzív arisztokratikus szellem.*” Kónyi, 144.

⁶⁷ Donáth, 305.

⁶⁸ Iványi (1971), 148. 73. lábjegyzet.

⁶⁹ MNL OL P 1568. 8. tétel jegyzetei. A Magyar Nemzeti Levéltár repertórium is gyakorlatilag Batthyány és Patachich közös munkájaként hivatkozik az iratra: „*Patachich Boldizsár kancelláriai tanácsos és Batthyány Ádám országbíró elaborátuma az ország kormányzásáról (1699)*”. Kisebbségi és személyi fondok VI. kötet: Repertórium. (Szerk.): FAZEKAS István. Budapest: Magyar Országos Levéltár 1999 (A Magyar Országos Levéltár segédletei 5), 15.

⁷⁰ Ms. V. 520-3.

⁷¹ „*Ez utóbbi munkálatnak szövegét nem is ismerjük, csak meglévő schemájából látjuk, hogy kiváló munkának kellett lennie és Hevenesy hivatkozásából, hogy nagyobb terjedelmű is volt (100 ívét oldalnál több).*”

⁷² A korábbi „*magyar Einrichtungswerk*” eszerint a pozsonyi, 1688. szeptember 22-i keltezésű rendi tervezet. IVÁNYI Emma: A „*Magyar Einrichtungswerk*”. In: *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Szécsény, 1985. december 3–4.* (Szerk.): PRAZNOVSZKY Mihály/BAGYINSZKY Istvánné. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága 1987 (Discussiones Neogradienses 4).

A Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül megelőző időszak nem kedvezett az elgondolások értékelésének, és természetesen maga a fegyveres konfliktus sem tette lehetővé a felvetések mérlegelését,⁷³ még ha a háború végeztével szépen lassan meg is próbálták felvenni a megkezdett diskurzus fonalát.⁷⁴ A második tervezetnek elkészülte után több mint húsz évvel vették hasznát. A felhasználására a *Pragmatica Sanctio* majdani országgyűlési elfogadtatásáért cserébe engedékenységet mutató kormányzati politika kínálta az alkalmat.⁷⁵ A magyar nemzeti és rendi érdekeket hangsúlyosan képviselő tervezet felhasználására az 1715. évi 59. törvénycikk alapján a király sürgetésére 1722 áprilisában összeülő *Systema oeconomico, politico, militare* nevet viselő reformbizottság működése során került sor.⁷⁶ Esterházy Imre a bizottsági munka kiindulópontját képező reformjavaslatait a Batthyány- és Patachich-féle második tervezet alapján készítette el.⁷⁷ A projektumot valószínűleg a bizottság tagjai is ismerték.⁷⁸ Nem véletlen, hogy a tervezet két példányát is a bizottsági munkára vonatkozó anyagok között találni.⁷⁹ A tervezet felhasználása különösen annak fényében jelentős, hogy úgy tűnik a Kollonich-féle *Einrichtungswerkből* szándékuk ellenére egyetlen példányra sem sikerült szert tenniük a bizottsági tagoknak.⁸⁰ A Batthyány–Patachich-féle tervezeten alapuló bizottsági javaslatok közül a legfontosabb a helytartóság felállítása,⁸¹ ami az 1722–23-as országgyűlésen törvényerőre is lépett.⁸² Továbbá a több kisebb-nagyobb jelentőségű javaslat mellett a kerületi táblák gondolatát is vissza lehet vezetni a projektumra.⁸³

⁷³ Esterházy Imre így emlékezett vissza tájékoztatójában Karl Theodor Otto zu Salm (1645–1710) főudvarmester véleményére: „*De scripto hoc dixerat mihi Salmonis princeps quod non sit de tempore, ratus in finitimis regnis genti revolti assuetae consultum non esse tam autoritativum ac absolutum gubernium impertiri.*” ÖStA HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, Hung. Fasc. 201. Fol. 7. Ez alapján az életrajzban említett uralkodó általi kedvező fogadtatást inkább az első tervezethez kapcsolhatnánk. Mindenesetre ez az információ nem feltétlenül áll feloldhatatlan ellentmondásban a másfelőli pozitív értékeléssel.

⁷⁴ Egy ilyen példa: Kökényesi Zsolt: Helyzetértékelés és konszolidációs javaslatok egy 1711. körüli emlékirat tanulságai. In: *FONS* 27/4 (2020), 487–500.

⁷⁵ Kónyi, 150., 155.

⁷⁶ Kónyi, 154., Forgó, 78.

⁷⁷ Kónyi, 151–152.

⁷⁸ Kónyi, 144.

⁷⁹ OeStA HHStA Ungarische Akten 199A/200. Fasc. 200 Konv. A. Fol. 38–57., Fasc. 205. Fol. 1–13. Baranyai emellett még az ún. Jeszenák-letétben találta meg a tervezet egy másolatát: MNL OL P 1568. 32. Fol. 1–18.

⁸⁰ Az öt példányban készült tervezetből az egyetlen ismert kézirat Krapff tanácsosnál volt, aki nem mutatkozott hajlandónak a közlésre. Kónyi, 157., Varga J. (2010), 62.

⁸¹ Kónyi, 166.

⁸² A tervezetnek a helytartótanács felállítására gyakorolt feltételezhető hatását mutatja, hogy a régi szakirodalom a helytartótanács szabályzatát Patachich fogalmazásának tartotta. Hermann Ignaz BIDERMANN: *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526–1804. II. Teil.* Innsbruck: Wagner 1889, 59. Persze az 1719-ben elhunyt Patachich 1722-ben már nem élt. Kónyi, 144., Szijjártó (2021), 348.

⁸³ Kónyi, 144., Bónis, 49., Szijjártó (2021), 348.

*Batthyány II. Ádám és Patachich Boldizsár együttműködésének eredményeképp két tervezet is született. Az egyik a bővebb 1699-es *Proiectum regulandae beneque ordinandae Hungariae*, a másik a rövidebb *Proiectum de noviter instituenda rei publicae Hungaricae administratione quantum legibus patriae minus disconveniret*, amely 1700–1701 folyamán készült. Előbbit Baranyai Béla már ismerte, azonban publikálás híján ez idáig ismeretlen maradt a szakirodalom számára. Amellett, hogy megerősíthettük Patachich szerzőségét az első tervezet papírra vetését illetően, több jel is arra utal, hogy Batthyány is tevékeny közreműködő volt a tervezetek létrehozásában. A két projektumra a továbbiakban indokolt lehet együttesen vagy külön-külön is Batthyány–Patachich-tervezetként hivatkozni. A további kutatás számára természetes feladatként adódik a tervezetek tüzetes megismerése. Különösen érdemi felismerésekkel kecsegtet Hevenesi Gábor és Batthyány II. Ádám az első tervezethez fűzött megjegyzéseinek az összevetése. A második projektum sajátossága, hogy azt létrejötte után húsz évvel, 1722–1723 folyamán felhasználták a reformbizottsági munkálatok során. Batthyány és Patachich elgondolásai tehát formálóerővel bírtak egy későbbi időszak politikai gondolkodására. A tervezetnek a bizottsági javaslatokra gyakorolt konkrét hatása és az országgyűlési törvényekben való megjelenése szintén további kutatás tárgyát képezheti. Batthyány II. Ádám a magyar történelem azon szereplői közé tartozik, akik esetében okkal vethető fel a kérdés: vajon milyen szerepet játszhatott volna az ország későbbi történetében, ha nem hal meg közvetlenül a Rákóczi-szabadságharcot megelőzően? Bízunk benne, hogy jelen tanulmány előrelépést jelent ezen különleges személyiség életének pontosabb megismerésében.

THE PLANS OF ADAM BATTHYÁNY II AND BOLDIZSÁR
PATACHICH FOR THE REORGANIZATION OF THE KINGDOM,
BASED ON THE ESTATE OF BÉLA BARANYAI, AND THE QUESTION
OF AUTHORSHIP

In the centre of the paper there are two political drafts from the end of the reconquest of Hungary from the Turks. One of the drafts was less researched, the other was unknown from prior scholarship. Its discovery is thanks to the work and scholarly heritage of legal historian Béla Baranyai (1882–1945), who found the manuscript of the work, but didn't publish it. The drafts written in 1699 and 1700/01 are products of the cooperation of the Hungarian aristocrat Adam II Batthyány (1662–1703) and the Croatian noble Balthasar Patachich (1663–1719). The notes of Baranyai are also very informative on the drafts. The authorship of Patachich is certain, but there

are some partly new pieces of information that underline the role of Batthyány too. The Batthyány-Patachich drafts had a very interesting afterlife. The Rákóczi rebellion (1703–1711) postponed the discussions on political reforms, but the second draft was used by the committee for administrative reforms before the 1722–23 Diet of Hungary. The most important reform that can be traced back to the proposals of the Batthyány-Patachich draft was the establishment of the Lieutenancy Council.